

Kunst laat mensen met dementie uit hun schulp kruipen

Als iemand met dementie taal en regie inlevert, kan kunstbeoefening de communicatie een nieuwe dimensie geven. Daarom zetten tal van organisaties en instellingen in Nederland kunst in bij het werken met deze groep. Doel is niet op de eerste plaats een mooi artistiek product, al valt er ook van bijzondere resultaten te genieten. Het proces en het effect op iemand met dementie en diens omgeving staat voorop. Onderzoeker Annette Hendriks: "Het durven overgeven aan de fantasie geeft ruimte voor trots."

Regelmatig wordt aandacht besteed aan verdieping van inzichten en uitwisseling van ervaringen over kunstbeoefening door mensen met dementie. Stichting Kunst en Dementie initieerde vorig jaar oktober een conferentie over de rol van kunst in de zorg voor alzheimerpatiënten. Een van de sprekers was Annette Hendriks, verbonden aan de Universiteit Maastricht. Uit haar onderzoek bleek dat kunst en creativiteit een positieve bijdrage kunnen leveren aan het welzijn van patiënten en hun vermogen om zich te uiten.

Op 7 maart 2012 organiseerde De Stichting Koffer in Amsterdam een doe-conferentie voor iedereen die beroepsmatig of persoonlijk te maken heeft met mensen met dementie. Geprikkeld door de titel *Mind the gap, dementie en de kunst van het ontregelen* kwamen kunstenaars, professionals in de zorg, beleidsmakers, familie, verzekeraars en politici bij elkaar. Ze kregen concrete handvatten en praktijkvoorbeelden aangeboden die kunnen leiden tot een nieuwe aanpak binnen het leef- en werkgebied van dementie, waardoor de kwaliteit van leven van alle betrokkenen verbetert.

Pijn verzachten

Het staat vast dat het beoefenen van beeldende kunst het leven van de dementerende mens verrijkt en een positieve invloed heeft op zijn welzijn. Creativiteit laat zich slecht dwingen. Maar met de juiste instelling en omstandigheden kunnen men-

sen met dementie uitgenodigd worden om hun fantasie en creativiteit te gebruiken en daardoor hun beperking te overstijgen. Stelregel is: uitgaan van wat mensen kunnen, hun bagage versterken en uitvergrooten naar artistieke elementen.

"Mensen met dementie vergeten alles weer snel, maar dat is geen reden om niets voor ze te doen", zegt Noud Verhave in een interview in *Kunst Kraak*, tijdschrift voor amateurkunst. Verhave is verbonden aan de stichting Kunst en Dementie. Mensen die lijden aan een vorm van dementie zijn vervreemd van zichzelf en van anderen. Volgens Noud Verhave kunnen juist kunstenaars die pijnlijke omstandigheden verzachten. "Soms slagen zij er beter in om in contact te komen met alzheimerpatiënten dan reguliere verzorgers of hun familie en vrienden. Kunstenaars kunnen soms andere delen van de persoonlijkheid van een patiënt aanspreken, ook al liggen die vaak diep verborgen."

Gerichte aandacht

Wie dementeert en zijn identiteit langzaam verliest, zichzelf niet meer is, wordt omringd door mensen die (vaak) krampachtig proberen het proces te vertragen of tegen te houden. Men wil het contact zoals het was zo lang mogelijk in stand houden. Maar herinneringen ophalen, fotoboeken bekijken en verhalen vertellen lijken minder communicatief effect te sorteren dan het bewandelen van de weg van de creativiteit.

In een lezing bij de theatervoorstelling *Hersenschimmen*, naar het gelijknamige boek van J. Bernlef, betoogde Henk Oosterling, Hoofddocent Faculteit Wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit, dat het beoefenen van een kunstvorm door mensen met dementie waarschijnlijk stimulerend werkt, omdat het een activiteit is die omwille van zichzelf door anderen - naasten en verplegend personeel - wordt gewaardeerd. Volgens Oosterling heeft dit een positieve uitwerking in de vorm van gerichte aandacht. Kunst maakt het mogelijk te communiceren zonder verkrampt op de oorspronkelijke identiteit terug te grijpen. Want wat betekent dat nog als iemand met dementie zich slechts ten dele of helemaal niet bewust is van zijn eigen vergeten?

Kunstenaar met een vorm van dementie

Na de lagere school, op 12-jarige leeftijd, gaat Willem de Kooning (1904-1997) werken als reclameschilder. 's Avonds bezoekt hij de academie voor beeldende kunsten in Rotterdam. In 1926 vertrekt De Kooning als verstekeling aan boord van een Brits schip naar Amerika, om daar als kunst- en huisschilder te gaan werken. Jaren later krijgt hij vaste grond onder de voeten en beschouwt men hem algemeen als een baanbrekend kunstenaar.

Vanaf 1977 gaan de geestelijke vermogens van De Kooning langzaam maar zeker achteruit. Eind 1984 wordt bij hem dementie vastgesteld. Assistenten en zijn vrouw helpen hem in die periode door hem schetsen voor te leggen die als voorstudies dienen en het kleurgebruik aan te geven. Als de meester zelf niet meer kan schilderen, helpen ze hem met het inkleuren van zijn houtskooltekeningen. Wat betekent die inmenging voor de artistieke waarde van De Koonings laatste werken? Is dat nog kunst?

In 1996 schreef de Volkskrant bij een tentoonstelling in Rotterdam over het late werk van Willem de Kooning. "Zijn palet versoberde, naarmate hij ouder werd, omdat zijn steeds grotere vastberadenheid een toenemende soberheid van middelen vereiste. Of was hij gewoon doodop? Hij schilderde met een paletmes en tekende met uit de tube geknepen verf. Vervolgens schraapte hij het teveel aan verf weg. Maar wat zegt dat over De Koonings creativiteit? Bestaat er zoiets als een 'terminale stijl', een morbide manier van schilderen aan het einde van de rit? En leidt dat, bij een kunstenaar, tot een Alzheimers meesterschap?"

Glad ijs

Exemplarisch voor het aanbod in de dagelijkse praktijk is de Creatieve Werkplaats, een samenwerkingsverband tussen Viviaan, centrum voor participatie, Alzheimer Nederland, afdeling Uden/Veghel, en cultureel centrum Pieter Brueghel in Veghel. Kunst wordt daar ingezet voor mensen met geheugenstoornissen, zodat zij zich middels schilderen of tekenen kunnen uiten en contact kunnen maken met hun omgeving. Samen met partner, familielid of mantelzorger nemen ze deel aan de activiteit. Bij Pieter Brueghel durven ze de stelling aan dat kunst een effectief middel is om dementie beter te leren begrijpen. Het raakt aan andere emoties dan de verbale benadering.

Kunst raakt aan andere emoties dan de verbale benadering

De vraag die meteen opkomt, is of kunst die niet bewust wordt gemaakt wel als kunst beschouwd kan worden. Kunst kun je definiëren als de verbeelding of gevoelens van de kunstenaar, uitgedrukt in een scheppende activiteit. Daarna is er de interactie tussen het kunstwerk en degene die het bekijkt, los van kennis over de maker. Kunst prikkelt, raakt, emotioneert. Maar wat voor de een geldt, geldt niet voor de ander. Met oordelen over wat wel of niet tot De Kunst gerekend mag worden, begeef je je op glad ijs. De beoefening van kunst door mensen met dementie beweegt zich op het snijvlak tussen kunst, cultuur en therapie. De artistieke waardering daarvan is van een totaal andere orde. Het belang van kunst en creativiteit voor het welzijn van de dementerende mens en diens omgeving staat echter buiten kijf.

Ruimte voor trots

Het wetenschappelijk onderzoek van Annette Hendriks bevestigt dat kunst mensen met dementie uit hun schulp laat kruipen, hen leert zich anders te uiten, terug te kijken op gebeurtenissen in hun leven en daardoor nieuwe krachten aan te boren. Ze richtte zich niet op het product, maar op het proces. "Beeldende kunst nodigt mensen uit hun eigen - bestaande of niet-bestaande - werkelijkheid te creëren. De confrontatie met het resultaat, wat

inherent is aan beeldende kunst, betekende dat aanvankelijk vaak werd vergeleken met de 'echte' werkelijkheid. Veel gehoorde uitspraken waren: 'ik lijk helemaal niet' of 'het klopt niet'. Het loslaten van 'moeten lijken of kloppen' en het durven overgeven aan de fantasie, aan de abstractie, gaf ruimte voor trots en uitspraken als 'ik wist niet dat ik zo goed kon schilderen!'"

Is daarmee het effect op de onafhankelijke kijker onbelangrijk? Nee; de waardering voor het product speelt wel degelijk een rol en is daarmee onderdeel van het proces. Degene die begeleidt is voortdurend bezig afwegingen te maken. "Grijp je niet in dan krijg je iets waar de bewoners zelf niet trots op zijn", zegt Hendrix. "Grijp je te veel in, wat is dan het eigenaarschap? Dat is een heel dunne lijn; wanneer is de hand ondersteunend en wanneer neemt hij het over? Degenen die verantwoordelijk waren voor de begeleiding voelden dat heel goed aan."

Bij de eindexpositie die Annette Hendrix bezocht, stelde ze vast dat de producten echt van mensen met dementie waren. "Kan ik dat kopen?"; vroeg

---

*Kunst maakt het mogelijk
te communiceren zonder
verkramp op
de oorspronkelijke identiteit
terug te grijpen*

---

iemand over haar eigen werk. Maar ook al wist ze niet meer dat zij het zelf had gemaakt, uit de lichaamstaal sprak: ik heb hier een relatie mee. "Daardoor word je erkend in je zijn", zegt Annette Hendrix. "De groei van het zelfvertrouwen en trots was zichtbaar. Intrinsieke trots, niet aangepraat."

Ad van den Kieboom

www.kunstendementie.nl
www.destichtingkoffer.nl
www.pieterbrueghel.nl

Bewoners van verpleeghuis
 Eduard Douwes Dekker aan het
 werk tijdens de training Van
 Kunst Naar Kunde
 Foto: Pauline Gerner